# Naše řeč

ROČNÍK XXIV.
ČÍSLO 4.

Václav Vojtíšek:

## O starých jménech pražských ulic.

Kdo jde starými částmi Prahy a dívá se na tabulky uličních nároží, udávající jména ulic, čte na nich staletou historii města. Uliční názvy v staré Praze jsou totiž starobylého původu a zachovaly se ve značné úplnosti. V novějších časech bylo sice způsobeno v soustavě uličních pojmenování pražských dosti škod, jednak z nedbání toho, že stará jména uliční jsou cenné památky kulturní, jednak z módy, která se ujala, oslavovati na uličních tabulkách lidi. Než i tak, co zůstalo, je krásné bohatství, které je odkazem i dokladem minulosti leckdy velmi dávné.

Překvapuje až, co se dovídáme ze starých uličních označení pražských. Poznáváme z nich, jak Praha vznikala a rostla. Původně byla Praha hrad vystavěný prostřed pralesa na břidličné skále, sluncem vyprahlé — odtud hrad dostal jméno —, a měl konkurenta v starším Chrastenu, potom přestavěném na Vyšehrad, t. j. hrad položený výše na řece, než stála Praha. Pod těmito hrady na obou stranách řeky vzešly vesnické osady a mezi nimi byly zakládány kostely a kláštery i vrchnostenské dvorce. Mezi ty osady českého lidu, ještě se rozmnožující, vešly osady kupců, Němců i Románů, a také židovská obec, a všechny se opíraly o panovnickou celnici, o Ungelt nebo Týn, t. j. oplocený dvůr, v němž se soustřeďoval cizí obchod a v němž se za přivezené zboží platilo clo do knížecí pokladnice. Týn ležel u tržiště, už od 10. století slynoucího po světě jako nejdůležitější obchodní středisko v zemích severních. Z uličních názvů se dovídáme, jak potom s pomocí tohoto staršího osídlení pražského vznikla pražská města. Prvotní Pražské město, pozdější Staré neboli Větší město, bylo založeno na počátku vlády krále Václava I. asi r. 1232. Menší město neboli Malá strana vešla v život r. 1257 péčí krále Přemysla II. Hradčany vznikly

na počátku 14. století — to nebylo královské město jako dvě města starší, ale malé poddanské město, náležející k pražskému hradu, k purkrabství hradskému, a těsnou souvislost s hradem ukazuje jeho jméno. Nové město založil Karel IV. r. 1348. Tato čtyři samosprávná střediska, obehnaná hradbami a nadaná výsadami, výsadami na samosprávu a svobodu obchodu i řemesel, dlouhá století žila samostatně vedle sebe; proto mohla míti i stejná uliční jména. Až r. 1784 byla uvedena ve spojení, stala se jednotným útvarem správním a základem pro další vývoj Prahy, jenž připojoval k starým částem části nové, většinou vyrostlé ze starších osad v okolí.

Právě k městským řádům a zařízením i k městskému životu se vztahuje nejvíce starých uličních názvů pražských. Starší předměstský stav s řídkým zalidněním se mohl spokojit jen nemnohými označeními místními. V městech, kde byl rušnější život, celistvé obydlení, častá výměna v obyvatelích, bylo třeba, aby bylo pojmenováno každé prostranství, každá ulice. Dnes stará označení uliční mluví o starém rázu města, o jeho význačných stavbách, zvláště církevních, o povaze ulic, jejich směru, vzhledu, o řemeslech, která v nich pracovala, i o rozličných umělých zařízeních v nich. Při tom je jedno důležité: jestliže uliční názvy souvisí s osobními jmény, je to proto, že v ulicích stály význačné domy známých osob, které byly orientačními body, avšak k oslavě osob nebylo uličních pojmenování používáno. Chápaloť se, že uliční název má praktický účel, že je to adresa. Až v první polovině 19. století, kdy byla městská samospráva zrušena a Praha byla řízena zeměpanskými úředníky, začali se uličními jmény oslavovati panovníci i členové panovnického rodu. A odtud teprve vzešla zvyklost, v nových časech všeobecná, a i v cizině běžná, psáti na uliční tabulky jména osob. A tak se uliční tabulky mění v laciné desky pamětní, a ztrácejí ovšem vlastní určení. Jediné jméno, jež bylo v starých časech dáno v Praze místu s tím úmyslem, aby byla uctěna osoba a její skutky, bylo přejmenování Vítkovy hory, (Vítkova — Vít byl majetníkem hory —) v horu Žižkovu, Žižkov, poněvadž tam Žižka vybojoval vítězství.

Stará jména uliční si tvořil lid. Co si jednou zavedl, na tom lpěl. V uličních názvech jako v místních pojmenováních byla velká konservativnost. K změnám docházelo jen z praktické potřeby, když se ohlásily zvláštní důvody pro zavedení nového jména a když se staré jméno přežilo. Avšak přežilo se spíše jméno všední nežli zvláštní. Proto jsou v Praze uliční názvy, které přetrvaly věky. A jsou ještě dnes Pražané, kteří po čty-

řiceti, padesáti letech života užívají uličních jmen opuštěných, jak je z mladých let pamatují nebo jak je po rodičích přejali. Ještě dnes se říká „Pasířská ulice“ místo „Palackého“, mluví se o „ulici Široké“ místo „Jungmannovy“, o „Ostruhové“ místo o „Nerudově“. Je vidět, jak se stará zvyklost těžko přemáhá, ačkoliv v těchto případech místo starších, všednějších jmen byla zavedena jména souvisící s předními buditeli národními, kteří k těm místům měli přímý vztah, byli s nimi těsně spojeni bydlištěm i prací a dnes mají na domech svého života a působení pamětní desky.

Nejstarší pojmenování v Praze, jež se dodnes udržela v uličních nápisech, jsou: Na Opyši, Týn, Na Zábradlí, Poříčí, Na Bojišti, Na Rybníčku, Na Skalce, Podskalí, Na Výtoni, Na Zderaze, Opatovice, Újezd, Nebovidy, Jánský vršek, Petřín, Strahov, Letná. Jsou to jména prokázaná už v 11. a 12. století. Takových označení bylo mnohem více, známe je, ale zapadla dávno nebo později v zapomenutí. Z těch názvů, které se zachovaly v platnosti, některé snadno vysvětlíme buď podle nich samých, nebo s pomocí historických svědectví. Opyš (Opuš) je podle Kosmy konec hradské skály, cauda arcis, ocas hradu. Týn, jak už bylo pověděno, byl oplocený dvůr knížecí, chránící celnice i tržiště. Zábradlí skutečně zabezpečovalo místo na vyvýšenině nad nízkým břehem, kdež stál kostelík sv. Jana. Poříčí nebo Poříčany byly osada u řeky při kostele sv. Klimenta a Petra a bydlili v ní němečtí kupci, kteří požívali výsad daných jim českými panovníky. Jméno Na Bojišti bylo přiřčeno poli s kostelem sv. Jana na památku vítězství knížete Fridricha nad Soběslavem II. r. 1179. Rybníček nebo Rybník byla ves u rybníku s kostelem sv. Štěpána. Na Skalce se říkalo místu na skalce s kostelíkem sv. Kosmy a Damiána a pod ní se táhla stará ves rybářů a plavců, starajících se o dovoz dříví po řece, Podskalí. V té osadě místo při potoku Botiči slulo Záton nebo Výton, protože tam stála celnice a tam se zatínalo do plaveckých vorů a vytínalo se dříví, které se bralo clem. Návrší Zderaz dostalo asi jméno, jak kronikář zaznamenal, že tam v kostele sv. Petra byl pochován Zderad, jenž byl zabit od Břetislava II. při obléhání Brna r. 1091. Opatovice byly ves s kostelem sv. Michala, založená r. 1115 opatem kladrubských benediktinů. Újezd byl ves, jejíž hranice byly stanoveny objížďkou v určité rozloze pozemků, a připomíná se už v první polovině 12. století. Nebovidy se jmenují později, r. 1235, ale také to je osada staršího původu, jenže její jméno lze těžko vysvětliti. Jánský vršek zachovává paměť kostela sv. Jana ve vsi Oboře, založené některou

českou panovnicí. Petřín, Strahov a Letná jsou názvy návrší, ale původ jejich názvů byl už starým dobám nejasný. O jméně Petřín se domníval Kosmas, že souvisí s latinským substantivem petra, skála. Avšak tento výklad není možný.

Starobylá, a to velmi starobylá jsou také pojmenování zachovaná v názvech novoměstských ulic „Na Moráni" a „Na Hrobci". Je těžko spolehlivě vysvětliti jejich vznik. Avšak je zcela možné, že jméno „Na Moráni" souvisí se jménem staroslovanské bohyně Morany a že ulice „Na Hrobci" má původ názvu v tom, že na tom místě kdysi byl hrob, hroby, pohřebiště. A snad obě ta označení spolu souvisí, připomínajíce starodávnou dobu, dobu pohanskou.

Všechny tyto názvy jsou české. Když byla uvedena v život pražská města, převzala starší jména místní, ustálená na půdě, která byla pro město zaujata. Než zaváděla si i nová jména podle svých zájmů a potřeb. A poněvadž k zakládání byli přizváni Němci, stanovení nových názvů se dálo společnou prací Čechů i Němců. Němci přinášeli zvyklosti ze západu, Čechové se drželi zvyklostí svých, ale také si přisvojovali cizí vymoženosti. Každé město od počátku mělo tržiště, rynk, náměstí (forum, circulus, placza). Máme náměstí Staroměstské, Malostranské a Hradčanské a také v Novém městě bylo náměstí Novoměstské. Dnes se říká Karlovo náměstí, poněvadž Nové město bylo Karlovo dílo a zvalo se i Karlovým městem. Vedle těchto hlavních tržišť byla tržiště vedlejší. V Starém městě je dodnes Malé náměstí, Ovocný trh, Uhelný trh; Havelské ulici se často od starších dob říká Zelený trh, poněvadž se tam prodává zelenina, nebo Rytířské ulici Vaječný trh; dnes jsou to však názvy neúřední. Zato úřední jména jsou Kozí náměstí, Rybná ulice a Masná ulice. Ulička V Kotcích připomíná staré kotce soukenické. V Novém městě dosud s bývalým senným trhem souvisí Senovážná ulice — lépe by bylo říkati Senná ulice —, s ječným trhem ulice Ječná (zvala se jeden čas Svinská, že v ní byly trhy na vepřový dobytek), se žitným trhem ulice Žitná.

Hojné ulice pražské mají jména podle kostelů a klášterů, které v nich stály nebo k nimž ulice vedly. Je ulice Martinská, Michalská, Jilská, Anenská, Křižovnická, Valentinská, Mariánské náměstí, ulice Linhartská, Havelská, Jakubská, Dušní, Haštalská, Na Františku, Klimentská, Petrská, Jindřišská, Štěpánská, Kateřinská, Karlov, Apolinářská, Vojtěšská, Tomášská, Loretánská atd. Tato jména se udržují, i když některé kostely nebo kláštery zašly. Pěkný doklad setrvačnosti v uličních ná-

zvech je pojmenování ulice Templové nebo, jak se dříve říkalo, V Templu. Byl tu dvůr náležející pražské komendě templářů. Tento řád byl zrušen r. 1309, ale jméno ulice stále žilo a žije už přes šest století.

Jiné pražské ulice se jmenují po řemeslech, která v nich byla provozována nebo jejichž některý příslušník se v nich usadil. Je ulice Celetná (vicus, platea czaltenariorum, czaltnergasse), protože v ní byli caletníci, perníkáři, pekoucí calty; je ulice Platnéřská (platenarii, calcariatorum, thorrificum), Truhlářská, Soukenická (pannificum), Zlatnická (aurifabrorum), Řeznická (carnificum), Kožná (pellificum), Železná (ferrea, ferratorum) — seděli v ní železníci —, Provaznická (funificum). Říká se také V Jirchářích (albicerdonum). Takových uličních názvů bylo za starých časů mnohem více. Avšak nesmí se při nich vždy mysliti na hromadné usazování řemesel podle ulic. Stačilo, usadil-li se jeden dva řemeslníci téhož řemesla, už tak se získal orientační důvod k názvu. Některá řemesla byla arci vázána na určité místo, řezníci u masných krámů (Řeznická ulice), jircháři a plavci u vody, a p.

Také národnost obyvatelů ulice padala na váhu. Krakovská ulice, před stoletími Krakov, povídá, že v těch místech asi bydlili nějací polští kupci, přicházející z Krakova, a podobně ulice Na Florenci je památka na pobyt kupců z Italie, z Florencie, patrně v době Karla IV. Na Malé straně Vlašská ulice dostala název odtud, že tam obývala významná kolonie vlašská už v 2. polovině 16. století. Tedy tyto názvy souvisí s cizineckými osadami, jež v Praze žily. Dávno zaniklo pojmenování „V Němcích“ (vicus Theutonicorum) pro území na Poříčí; drželo se až do 15. století.

Ulicím dávala označení také jejich zvláštní povaha nebo ráz způsobený i všelikými zařízeními. Dlouhá třída byla vpravdě Dlouhá, jako Široká byla široká. Slepá krátká ulice byl Cíp (liripipium); vyhořela-li ulice, byl to Pohořelec nebo Spálená ulice, také Černá (začazená). Kde byla jáma, říkalo se V Jámě (fodina, fovea), kde louže pro zásobu vody, aby byla pohotově, kdyby vznikl oheň, Na Louži (lacus), kde byl příkop, Na Příkopě (fossatum), kde můstek, Na Můstku, kde byla strouha, dán název Na Struze, kde tůně, V Tůních, kde slup, Na Slupi, kde trávník, Na Trávníčku (in viridi), kde koželužské prádlo, Na Prádle, kde soukenické rámy, V Rámcích. Kde byla hradba, vznikla Hradební ulice, kde most, Mostecká; ulice, jež byla dlážděná, přijala jméno Na Dlážení, Na Dláždění, Dlážená, Dlažebná (litostratum, platea pavimentata). Kde byl úvoz, říkalo

se a říká se V Úvoze. Podle růžové zahrady faráře u sv. Jindřicha se dosud jmenuje ulice Růžová (dříve Růžená); ulice při lodeckých mlýnech, které stály na lodích, dostala označení Lodecká.

Význačné stavby daly na př. jméno ulici Králodvorské a Biskupské. Ona šla kolem králova dvora, sídla zvláště krále Jiřího — byl u Prašné brány, kde stojí nyní Obecní dům —, k té přiléhal Biskupský dvůr, starobylý dvorec, jehož rozsah a význam je dosud dosvědčován skupinou domů, která se zove Biskupským dvorem. Je to zase cenný doklad konservativnosti v uličních pojmenováních — drží se označení Biskupský dvůr, jak bylo původně, ač už r. 1344 bylo pražské biskupství povýšeno na arcibiskupství.

V Starém městě je Kaprová ulice, poněvadž v ní stál dům U kaprů, t. j. měl znamení s namalovanými nebo tesanými kapry, Jalovcová ulice se zvala tak proto, že v ní byl dům U zeleného jalovce, Kamzíková, že v ní stál dům U kamzíka. V Novém městě se říká Na Hrádku, že v těch místech vpravdě kdysi stál šlechtický hrádek, v Starém městě Boršov souvisí se šlechtickým dvorcem Boršovým. Kde měšťan Vodička měl v 2. polovině 15. století několik domů, které zůstaly i v rukou jeho potomků, začalo se říkati ulice Vodičkova, poněvadž domy dobře orientovaly. A to jméno setrvalo v platnosti přese všechny změny, které se staly, a třebas osoba neměla zvláštního významu. Stejného původu je jméno ulice Křemencovy, Charvátovy, Mikulandské. A také ulice Ve Smečkách. Ta se prvotně jmenovala ulice Smekáčova. Je věru podivné, jak jméno Smekáčova ulice přešlo ve tvar Ve Smečkách.

Zvláštní je jméno ulice Nekázanky, jež v Novém městě spojuje Příkopy s Jindřišskou ulicí. Není tomu dávno, byla to ještě ulice velmi úzká, kudy se těžko projíždělo. K vysvětlení názvu té ulice vznikla pověst; Beckovský ji uchoval. Prý Karel IV., jenž sám vypracoval plán na stavbu Nového města pražského se širokými ulicemi, najednou byl překvapen vystavěním ulice neobyčejně těsné. Stalo se to prý chybou a nedbalostí stavitelů. A poněvadž Karel ulici nekázal, bylo dáno ulici, proti jeho vůli postavené, jméno Nekázanka, že nebyla kázána. Avšak to je pověst. My víme, že tato ulice vznikla koncem vlády Karla IV. rozparcelováním velkého pozemku Svacha pícníka, a víme také, že ulice nápadně úzká, mající vstupy jako štěrbiny, dávala podnět ke stanovení názvů nedosti pěkných (Kep, in cunno). Proto se úředně užívalo takového označení, jež mělo zakrýti vulgární pojmenování. Latinsky se ta

ulice zvala „vicus turpis“ (ošklivá ulice, ošklivého jména), česky Nekázaná ulice, t. j. bezejmenná, bez poctivého jména.

Ve vulgárním názvu Nekázanky se projevil drsný lidový vtip, který se i někdy jindy v Praze v uličních jménech ozval (V Řiti, in culo). Avšak o taktu našich předků svědčí, že se takové názvy sice snad objevily, ale nikdy se dlouho neudržely. Dnes o nich veřejnost neví. Zato si však cení krásná a pěkná jména, která, před staletími se zrodivše, věky přetrvávají. Ovšem vedle starobylých názvů uličních jsou i novější jména, v kterých je také podstatný kus historie města. Na př. velkou důležitost mělo, když byl Koňský trh nazván Václavským náměstím, Dobytčí trh Karlovým náměstím, Dominikánská ulice Husovou třídou a p.

Uliční názvy pražské potřebují ještě zájmu a studia. Zvláště bude nutné sestaviti seznam původních znění se všemi změnami, aby vyniklo, jak se která jména uzpůsobovala, jak dlouho žijí a žila a jak byla vyřaďována a novými názvy nahrazována. Tomek v Základech starého místopisu pražského a v Dějepisu města Prahy učinil k tomu jen neúplný počátek.*)

Václav Polák:

# Drobnosti etymologické a lexikální. IX.

## (Čtverec - kvadrát - kvádr.)

Již při slově *buňka* jsme mohli částečně sledovat, jak se tvořila nová česká terminologie vědecká. Také názvosloví geo-

---

*) Jméno *Nebovid,* které nejsou jen v Praze, nýbrž i na jih od Kolína a na jihozápad od Brna, odvozují Černý-Váša, Moravská jména místní 138, od osobního jména Nebovid. To by sice samo o sobě bylo možné; protože však máme vždy jen „Nebovidy“ a nikdy jiný typ jmen místních odvozených z osobních (na př. Nebovidice, Neboviz, Nebovidov), zdá se, že jde o typ „Tatobity“, to jest o škádlivé jméno obyvatelů vesnice. Snad se toto jméno zakládá na poloze vesnice pod vysokou strání (dívali se jako ze studně do nebe?). To by se hodilo na polohu pražských Nebovid (pod Petřínem) i Nebovid brněnských (pod △ 371 m). Pro kolínské pak viz jména v samém jejich sousedství: Hluboký Důl, Dolany, Hořany.

Jméno *Strahov* souvisí zjevně se strážní funkcí (stč. strahovati, strážiti). Podle Tomka, Dějepis Prahy I, 33, šlo by tu spíše o strahování loupežnické.

*Letná* je staročeské přídavné jméno s významem „Krásná“ (tak vykládá již Gebauer v Slovníku staročeském).

Jméno *Smekáč,* podle něhož se jmenuje ulice V Smečkách, odvodil J. Zubatý, NŘ. II, 63, IX, 98, ze „smek hacě“ (svlékl kalhoty).

*Nekázaná ulice* mohlo znamenati i „rozpustilá, nevázaná“; snad podle obyvatelek. *P. r.*

metrické a matematické musilo začínat téměř z ničeho. Na srovnání uvádíme ukázku z textu geometrické a matematické příručky z r. 1734:

*S tímto principium může se napořád všech jiných figur, nechť jsou irregular jak chtějí, jejich zavírka, neb area vyzvědět, obzvláště pak těch rovnolinyských nejaccuratějc, těch křivolinyských, ale na nejblíž: totižto rozřezají se, aneb resolvírujou se v quadraty, v parallelogramma, v trapezia, v triangula, a v segmenty, a jak se příležitě pro každé trefiti chce.*

Je to z knihy Václava Josefa Veselého, která vyšla u Matěje Adama Högra v Praze pod názvem Gruntovní počátek mathematického umění, Geometria practica, ponejprv v českém jazyku vydaná.

Jak velikým vývojem prošlo české názvosloví matematické a geometrické, vidíme, srovnáme-li tento text s učebnicemi dnešními. Za dvě stě let potom se toto názvosloví ustaluje definitivně, když r. 1939 vycházejí Názvy a značky elementární matematiky. *Normy přijaté Jednotou českých matematiků a fysiků v Praze a schválené ministerstvem školství a národní osvěty ze dne 24. března 1939, čís. 139159/38-II/1.* Tu se také uznává za jediný správný název pro „pravoúhelník rovnostranný“ slovo *čtverec,* místo něhož Veselý ještě r. 1734 říká *quadrat* (srov. výše).

Nebude bez zajímavosti sledovat vznik a vývoj názvu *čtverec,* dnes tak obyčejného a všeobecného.*)

Slovo *kvadrát* se vždycky cítilo příliš cizí a již r. 1777 se objevují pokusy o zčeštění tohoto latinského jména. Ponejprv je to slovo *čtverhranník* (doklady z r. 1777, 1792, 1793, 1806, 1807, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1820, 1821, 1823, 1826, 1828, 1831, 1833, 1834, 1835, 1838, 1843, 1858), vytvořené k adj. *čtverhranný* „mající čtyři hrany“. Stejně je vytvořeno i slovo *čtverohranník,* které zavádí r. 1820 Marek (v Logice 110, 6). Význam tohoto jména je nejen „čtverec“, nýbrž i „čtyřúhelník vůbec“. Jak doklady ukazují, příliš dlouho nežilo.

Z té doby jako *čtverhranník, čtverohranník* je i slovo *čtverúhel,* doložené už roku 1780. Nijak se nerozšířilo; doklady máme ještě z r. 1790 (Pařízek, Kniha ruč. 311, 28) a z r. 1835 (Zap, Popsání Prahy 48, 18).

V těchto pokusech o zčeštění názvosloví matematického přináší r. 1821 Dobroslav (2,2, 101, 6) slovo *čtverhran* jako ná-

---

*) Při té příležitosti děkuji p. dr. A. Získalovi, řediteli kanceláře Slovníku jaz. českého, že mi umožnil přístup k lexikálnímu materiálu uloženému v kanceláři.

zev lat. výrazu *quadratum*. Slovo to se později ujalo ne jako zvláštní termín geometrický, nýbrž spíše ve významu pravoúhelníku (PS. I, str. 338). Je dost hojně doloženo již od dob svého vzniku (z r. 1821, 1827, 1828, 1834, 1837, 1839, 1847, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859 atd.). Zcela nového data je význam „čtyřúhelník prostorový". Rovněž *čtyřhran* je název utvořený pro „prostorový útvar tvořený čtyřmi polopaprsky vycházejícími z téhož bodu a částmi čtyř rovin." Vedle něho existovalo v jazyce i slovo *čtverohran*.

Z r. 1820 je slovo *čtverroh*, vyskytující se v jazyce M. Z. Poláka a V. Krameria (po prvé r. 1820 v Dobroslavu 19, 7) a vytvořené z adj. *čtverrohý*.

Zcela ojedinělé je slovo *čtverník* z r. 1820: [*Náměstí*] *jest do podlouhlého čtverníku, do kteréhož šest ulic přichází.* Pabst, Čes. lidom. 602, 11.

Teprve r. 1822 přinesl slovo *čtverec* v Sedláčkově Geometrii (v Praze 1822, str. 12): *Čtverec (quadratum) jest rovnoběžník, v němž všickni úhlové přímí, a všecky strany mezi sebou stejné.* Objevuje se v knize, o níž sám autor napsal v předmluvě (str. XVI):

*„V spisování vždycky jsem měl před očima ty, pro které píši, pouhé Čechy, pro které přiměřeněji jsem soudil, takových slov užívati, nimiž věc se světleji vyjadřuje, nejsa v stavu mluviti o liniích parallelních, kde přímky rovnoběžné, parallelogramu, kde rovnoběžník, a kvadrátu, kde čtverec, o cirklu, kde kruh a t. d. postačuje. Zčeštění jsem hleděl vyvoditi ze slov nejužívanějších a nejsrozumitedlnějších, a jenom ten, kdo jen buď matematiku bez řeči české, aneb řeč českou bez umění matematyckého vzdělává, aneb snad žádné důkladně nezná, z toho ohledu proti mně snad bude žehrati.*

*Mimo to slov těch jen tak na pokus podávám, žádnému jich nevtírám, všudy latinských neb řeckých názvů přikládám, tak že i ti, kdož ty věci v oněch jazycích znají a jmenují, knihu tuto čísti, a jí porozuměti mohou. Jsem přesvědčen, že se mnohým, kteří třeba s zlým předsudkem ku čtení přistoupí, ten onen název přece zde onde zalíbí."*

Z toho je téměř jisto, že autorem slova *čtverec* je Sedláček. Neujalo se však hned jako termín geometrický. Ukazují na to doklady, které máme z r. 1822, 1832, 1838, 1839, 1843, 1844, 1850, 1853, 1855, 1856, 1859, 1860, 1862, 1864, 1867, 1868, 1870, 1872, 1873, 1874, 1875, 1878, 1879, 1880, 1881 atd. Vedle toho byly dále i pokusy udržet názvy staré a jiné. Ještě r. 1839 uvádí Svoboda ve Školce slovo *čtverhran: Takto spojené*

*čtyry čáry, představující čtyry hrany, jmenují se čtverhran (kvadrát).* Stejně i r. 1846 Slovník J. F. Šumavského (Praha 1846) zná pro něm. *Quadrat* překlad *čtverohran, čtverohranec.* Teprve Slovník vědeckého názvosloví (Praha 1853), v němž matematiku a vědy příbuzné zpracoval A. Vrťátko, uvádí pro něm. *Quadrat* čes. název *čtverec.* Avšak ještě Riegrův Slovník naučný (IV, str. 1103) zná současně *kvadrát* i *čtverec.* Tedy teprve v druhé polovině devatenáctého století, t. j. téměř po padesáti letech, zvítězilo slovo *čtverec* jako geometrický název toho, co se v latině nazývá *quadratum.* Lat. jméno a ostatní názvy, které se o ně v jednotlivých jazycích evropských opírají, vycházejí z lat. *quattuor* „čtyři" jako ze základu a podle něho i všecky zčešťující pokusy: *čtverúhel, čtverohranník, čtverohran, čtverohranec* stejně jako polské výrazy *czworogran, czworokąt,* které mohly mít konec konců vliv i na tvary české, stejně jako něm. *Viereck, Quadrat, das Geviert(e).*

Čes. slovo *čtverec,* utvořené tedy docela uměle, vnikalo do jazyka pomalu, než tam úplně zdomácnělo. Vedle toho ve významu „rovnoběžníku pravoúhlého" žilo slovo *čtverhran* i staré jméno *kvadrát,* které se dostalo do jazyka jistě zásluhou popularisujících a praktických příruček století XVIII. (z nich jsme uvedli na počátku aspoň jednu; Jungmann v „Historii literatury české" jich zná několik). Slovo *kvadrát* žije v jazyce ojediněle dosud; v materiálu kanceláře Slovníku jazyka českého máme po r. 1790 doklady z let 1820, 1838, 1839, 1865, 1873, 1903. Ustrnulo pak ve spojení *na kvadrát* pro označení druhé mocniny, naznačujíc někdy dokonce ironicky velikost: *A co vám tady řekl tamhle velebný pán, je nesmysl na kvadrát* (PS. II, str. 465). Na tento význam máme v materiálu doklady stále: 1806, 1822, 1837, 1838, 1886, 1895, 1906, 1907, 1920, 1922, 1927, 1934, při čemž ironické zabarvení vystupuje do popředí teprve až v dokladech z poslední doby.

Z toho vyplývá, že slovo *čtverec* je dnes docela běžné ve významu geometrického termínu, kdežto před sto lety bylo pro jedinou tuto představu několik termínů vedle sebe. Komise při Jednotě českých matematiků a fysiků, která vytvářela jednotné matematické názvosloví, měla v tomto případě tedy poměrně lehkou práci. Dnešní jazyk už nezná jiného slova s tímto významem jako termín geometrický.

Se slovem *kvadrát* souvisí i slovo *kvádr;* na počátku XIX. století totiž *kvadrát* ojediněle znamená také „čtverhranný kámen tesaný — der Quaderstein" (srov. Jungmann, Slovník

s. v.), podobně jako v polštině (Linde: *kwadrat — czworograniasty kamień ciosany)*. Doklady na tento význam máme z roku 1804, 1836, 1852, 1862. Patří sem i stč. *kvadratie* (Gebauer, Stč. slovník).

Byly rovněž pokusy o zčeštění, jak ukazují slova:

1. *čtverečník: Jednoho dne vyšel Richard Ross z domku skrovného, ale z pevných čtverečníků vystaveného* (1857, Tomsa-Hoffmann, Žel. hlava 3, 19);

2. *čtverhraníček: Oloupá se* [tuřín] *nožem, zkrájí se buď na tenké skyvičky aneb na malé čtverhraníčky* (1841, Krbec, M. zelinář 46, 31);

3. *čtverhraník* z r. 1819, 1830, 1839, 1844, 1848, (hl. u Tyla a M. Z. Poláka);

4. *čtverohran* u Tyla z r. 1846;

5. *čtverroh* z r. 1820, 1822 a j.;

6. *čtvercovec* z r. 1846 (J. F. Šumavský, Deutsch-böhm. Wtb: der Quader, *čtvercovec, čtvercový, kusový kámen)*.

Slovo *kvádr* na počátku jako název pro „větší kámen se stranami přitesanými pravoúhle" a brzo potom jako „název pro geometrické těleso" („rovnoběžnostěn pravoúhlý"; Názvy a značky, str. 18) má doklady v literatuře z r. 1860, 1864, 1867, 1869, 1872, 1873, 1874, 1875, 1877, 1878, 1883, 1885, 1886, 1890, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897 atd. Sedláček ve své knize tento název vůbec nezná a *kvádr* nazývá *rovnoběžnostěn přímý a přímoúhelný* (l. c. str. 296).

Nejstarší nám známý doklad tohoto slova tentokráte není literární, nýbrž slovníkový, a to z r. 1853 (Slovník vědeckého názvosloví): *Quadermauer — zeď z tesaného kamene, zeď z kvádrů; Quaderstein — tesaný kámen, kvádr.*

Základem slova *kvádr* je patrně něm. *der Quader* a bylo přejato z němč. jako termín odborný (stavitelský) pro „tesaný kámen" někdy v polovici XIX. století; výraz německý pak označuje „ein nach dem Viereck behauener oder zu behauender Stein". Při jeho výkladu se vychází ze středohornoněm. *quâder* a dále z lat. *quadrum, quadrus;* srov. ital. *quadro.*

*Kvadrát* je tedy výpůjčka z lat. *quadratum* a je z naší skupiny slov nejstarší, *kvádr* je nejmladší a je vytvořen asi podle něm. *Quader*. Slovo *čtverec* je pak domácí a bylo vytvořeno na počátku let třicátých minulého století nejen pod vlivem lat. *quadratum,* nýbrž i něm. *Viereck, das Geviert(e).* I tu se projevily snahy našich buditelů odpoutat mateřský jazyk od cizích slov, ať původu německého nebo jiného, vytvořením slov

nových, domácích v duchu obecné představy evropské. Tak tedy i názvy pro geometrické pojmy mají svoje osudy, a to nikoliv nezajímavé.

Aug. Jar. Doležal:

# O vyšším vzdělání učitelstva národních škol v mateřském jazyce.

V předposledním (9.) čísle loňského ročníku N. Ř. jsem otiskl (na str. 276—288) posudek jisté publikace pro mládež a k posudku tomu jsem připojil krátkou úvahu o stavu našeho mateřského jazyka na všech našich školách: na t. zv. školách národních (obecných a měšťanských), na školách středních i vysokých. Hlavní příčinou nedostatečných výsledků jazykového učení na našich školách je nedostatečné vzdělání našich učitelů v mateřském jazyce: učitelé všech našich škol svého mateřského jazyka zpravidla důkladněji, důvěrněji neznají, i nemohou mu naučiti své žáky. Na konci své úvahy jsem pak oznámil, že mám v úmyslu doplniti ji dvěma dalšími úvahami: úvahou o cestě, kterou by učitelé, zejména našich škol národních, došli k důkladné znalosti svého mateřského jazyka, a druhou, methodickou: jak by si měl učitel počínat, aby skutečně učil jazyku, ne jenom pravopisu a tvarosloví, jak se většinou dosud děje. Dnešním svým článkem plním první polovinu svého slibu.

Je jisté, že, má-li někdo někoho něčemu naučit, musí to sám znát; nezná-li, nemůže tomu naučit.

Kdo sám nezná hmyzu, kamenů, nemůže jiné seznámiti s těmito přírodninami. Kdo neumí počítat, nemůže naučit počítat jiné. A abychom vzali příklad i z praktického života: kdo neumí na př. hledat houby, jistě tomu nenaučí ani jiné. Poněvadž pak — jak jsme už loni na příkladech ukázali — naši učitelé často svého mateřského jazyka dost neznají, nemohou mu dobře naučit ani své žáky. Bude tedy první podmínkou nápravy, aby vědomosti učitelů o mateřském jazyce byly solidnější, důkladnější než dosud. I o tom jsme se již loni zmínili, že potřebných vědomostí nedává učitelům dnešní škola, která je k jejich úřadu připravuje, a žádali jsme, aby si je učitelé opatřili sami — samoučením, sebevzděláním. Následující řádky mají učitelům v té věci poraditi: mají jim ukázati cestu, t. j. methodu, a poraditi vhodné pomůcky. Řádky mé nejsou

šedá theorie: vypíši cestu, kterou jsem sám šel, cestu praxí osvědčenou. Jsou sice určeny především učitelstvu našich škol národních, ale mohou jich s prospěchem užíti i učitelé jiných škol, ba i neučitelé, vůbec všichni inteligentní Čechové, kteří se chtějí v svém mateřském jazyce náležitě vzdělati. Předem však upozorňuji, že nebude to práce malá ani lehká: „snadno a rychle“ totiž „nelze dosáhnouti ničeho než povrchnosti a zmatku; kdo chce poznat z vědy a z umění něco opravdového a opravdově, musí se přičinit a musí se namáhat ze všech sil“,*) — „mistr lopotit se musí“, praví Schiller (v Písni o zvonu).

Doporučuji pracovat denně. Studovat, číst pozorně, s perem nebo s tužkou v ruce, dělat si poznámky, psát přehledy; a často opakovat, aby se studovaná látka stala naším plným duševním majetkem, aby nám přešla do krve. Studujte, čtěte kriticky: o všem přemýšlejte, kde vás něco zarazí, ať výraz (slovo, vazba atd.), ať myšlenka, hledejte hned objasnění a poučení, buď v Pravidlech českého pravopisu, v Příručním slovníku jazyka českého (o obou těchto pomůckách viz doleji), nebo i jinde. Pamatujte: nikdo a nic není bez chyby — chyby, omyly (třeba jen tiskové) jsou i v doporučovaných pomůckách, i v nejlepších z nich. Na některé přijdete hned, na jiné později, až vaše vědomosti o jazyce budou hlubší a váš kritický zrak bystřejší. Bude také dobře, budete-li mít knihy a jiné publikace, které uvádím, své; kupovat je nemusíte najednou, nýbrž postupně, jak pokračujete v učení. Do svých knih si můžete dělat poznámky, ty vám při studiu znamenitě poslouží; do knih cizích, vypůjčených, ovšem se psát nemá nebo ani nesmí. Mnohé pomůcky však snad dnes ani nedostanete, jsou rozebrány; v takovém případě ovšem nezbude, než knihu si vypůjčiti z domácí učitelské knihovny, z okresní učitelské knihovny, z knihovny Pedagogické jednoty Komenského a odjinud.

Svůj postup rozvrhujeme v sedm oddílů.

*I.* oddíl se týká minima vědomostí o našem mateřském jazyce, které by měl každý učitel obecné školy znát dokonale. Obecnou školou prochází celý národ, i je nutné, aby základy vzdělání v mateřském jazyce byly naprosto solidní. Požadavky mé jsou opravdu minimální, nejsou nijak upřílišené. Především je třeba svědomitě prostudovati některou větší školní mluvnici a osvojiti si naprosto dokonale pravopis; jeť znalost pravopisu nejnižším stupněm vzdělání jazykového. Za tím účelem doporučuji třeba *Novákovu-Jiráskovu „Českou cvičebnici a mluv-*

*) F. X. Š(alda) v České kultuře I, 127 n.

*nici pro ústavy učitelské"*, složenou podle mluvnic Gebaurových (vydala Unie), a souběžně s ní probírat úřední *„Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů"* (Školní nakladatelství) — po prostudování obou těchto knih pak k opakování (třeba) *Strejčkovy „Základy správné mateřštiny* (v 48 hodinách)" (Topič). To je pilná práce aspoň na čtvrt roku.

*II.* Na těchto základech pak budeme budovati dále. Každý učitel měšťanské školy a vůbec každý vzdělanější Čech by měl dále prostudovati buď jednu z obou, nebo, lépe, obě největší, nejdůkladnější naše mluvnice dnešního spisovného jazyka českého: *Gebaurovu-Ertlovu „Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské"* (Unie) a *Gebaurovu-Trávníčkovu „Příruční mluvnici jazyka českého pro učitele a studium soukromé"* (ib.). Při nich by mohl studovati *Hallerovu* lexikální *„Rukověť mateřského jazyka Správně česky"*, naprosto spolehlivou, psanou podle dnešního stavu české vědy jazykové a podle akademického Slovníku (viz dále). (Vydává Prometheus v Praze VIII — dosud vyšlo 7 sešitů.) Budete-li dokonale znát spisy uvedené v I. oddíle, prostudujete obě tyto mluvnice (i s Hallerovou Rukovětí) dobře za půl roku.

*III.* K dalšímu hlubšímu studiu jazyka českého doporučuji dva velké podniky: časopis *„Naše řeč*, listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého" (vydává III. [jazykovědná] třída České akademie u Šolce a Šimáčka), roč. I. (1917)—XXIII. (letošní), a *„Příruční slovník jazyka českého"* (vydává táž instituce ve školním nakladatelství). Tohoto „akademického Slovníku" vyšel dosud díl I. (písmena A—J) a II. (písmena K—M); III. díl (počínající písmeny N, Ň) vychází. Obě tyto vzácné publikace (Naši řeč i akademický Slovník) je třeba číst pomalu, pozorně, s tužkou v ruce a dělati si poznámky. To je práce ovšem na delší dobu — budete-li hodně pilní, aspoň na rok (vlastně nadobro nebude skončena nikdy) —, ale užitek z ní bude veliký.

*IV.* Další oddíl našich studií o našem mateřském jazyce, převážně historický, obsahuje většinou velká vědecká díla.

Probereme nejdříve dva menší, ale hutné spisky: *Hujerův „Úvod do dějin jazyka českého"* (2. vyd.; Jednota čes. filologů), který vykládá o předhistorickém vývoji jazyka českého z indoevropského prajazyka, a *Weingartův „Vývoj českého jazyka"* (Vilímek) o době staré, střední i nové. O témže předmětě jako brožura Weingartova, ale šíře a s ukázkami vykládá *V. Flajšhans* ve větším díle *„Náš jazyk mateřský"* (Unie); svědčí o tom i jeho podtitul: Dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny.

Abychom se připravili pro další, velké studium, prostudujeme menší spis *Trávníčkův „O českém jazyce“* (Melantrich), pojednávající hlavně o československých nářečích, a přistoupíme ke studiu velkého vědeckého díla *„Jazyk“* z Československé vlastivědy (Sfinx), podávajícího celkový obraz o jazycích národů obývajících v býv. Československé republice. Je to práce hlavně profesorů linguistů ze všech československých universit: Karlovy, Masarykovy i Komenského. Jejím pokračováním je menší spis *„Spisovný jazyk český a slovenský“* z II. řady Československé vlastivědy (Sfinx), v němž prof. Havránek z Masarykovy university pojednává o vývoji spisovného jazyka českého a prof. Vážný z bratislavské university Komenského o spisovné slovenštině.

O obecných věcech jazykozpytných (o lidské řeči, mluvení, mluvnici, o vývoji jazyků) se pak poučíme studiem velkého vědeckého díla *Oberpfalcrova „Jazykozpyt“* (Jednota českých filologů).

*V.* Kdo se chce dobře a důkladně poučiti o tom, jaký byl český (československý) jazyk v minulosti a jak se v podrobnostech vyvíjel , nechť pozorně prostuduje *Trávníčkovu „Historickou mluvnici československou“* (Melantrich). Dosud vyšel její I. díl, obsahující hláskosloví a tvarosloví. Kdo by pak chtěl studovati i historickou *skladbu,* musí — než vyjde skladba Trávníčkova — užíti skladby *Gebaurovy,* již k vydání upravil také Trávníček (nákladem České akademie).*) Poněkud suché studium historické mluvnice si můžeme osvěžit tím, že současně budeme pročítati spisy z následujícího oddílu,

*VI.,* poučující o nejrozmanitějších věcech z oblasti jazyka českého. Jsou to: *Dvořáčkovy* ‚populární výklady o významosloví‘ *„Ze života slov“* (Šolc a Šimáček), *Ertlovy „Časové úvahy o naší mateřštině“* (Jednota československých matematiků a fysiků), *Trávníčkova* knížka *„Jazyk a národ“* (ib.), *Weingartovy* ‚úvahy a podněty z jazykové therapie a kultury‘ *„Český jazyk v přítomnosti“* (Unie), významná publikace *Pražského linguistického kroužku „Spisovná čeština a jazyková kultura“* (Melantrich) a konečně dílo nesmírně zajímavé, velecenný příspěvek k biografii našeho velikého jazykozpytce, nejlepšího znalce jazyka českého, *Marie Gebaurové „Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera“* (Šnajdr na Kladně) — práce bohužel neukončená.

---

*) Stručnější přehled celé látky (se zvláště cenným oddílem fonetickým) podává *Československá mluvnica J. Stanislava* (Unie 1938).

*VII.* Na konec tomu, kdo chce nabýti nejnutnějších vědomostí o slovenštině, doporučuji prostudovat *Ertlovu „Stručnou mluvnici česko-slovenskou“* (Ústřední učitelské nakladatelství v Praze VII) a obeznámit se s *„Pravidly slovenského pravopisu (s abecedným pravopisným slovníkom)“* (Školní nakladatelství). Ze slovníků vhodných k četbě slovenských knih doporučuji dva: *Kubínův* stručný *„Slovník slovenskočeský (diferenciální)“* (Unie), jenž — jak povídá již jeho název — obsahuje jen výrazy (slova) od češtiny rozdílné, a větší (rovněž diferenciální) *„Slovenský slovník z literatúry aj nárečí“ Mir. Kálala* (nákl. vlastním).

*

Kdo z našich čtenářů se odhodlá studovat svůj mateřský jazyk, jak radíme, pozná brzy, jak se jeho dosavadní nazírání na jazykové věci mění: vyvíjí se v něm jazykový cit, jejž uráží každá jazyková nesprávnost, ledabylost a hrubost. Zároveň s ním se vyvíjí i čtenářův kritický smysl: čtenář si navyká kritisovat nejen projevy cizí, ale i své, a co je nejcennější, zvyká vůbec přesnému myšlení, neposuzuje totiž jen formální stránku projevu, ale i jeho stránku věcnou, věcnou správnost. A to je důležité zvláště v době dnešní.

A na konec ještě malou radu: I kdybys vše prostudoval a vše znal, co radíme, nemysli, že už víš o svém mateřském jazyce všecko. Je pravda, budeš-li to všecko znát dokonale, t. j. tak, že sám v své praxi nikdy proti tomu nechybíš a že tě zarazí každá nesprávnost kdekoli a kdykoli viděná nebo slyšená, nevíš ještě ani zdaleka vše; nemusíš sice prohlašovat se Sokratem, že „víš, že nic nevíš“, ale věz, že dlouho ještě není tvé jazykové vzdělání skončeno. Ba, věz ještě dále, že vlastně nebude skončeno nikdy, i kdybys žil sto let, protože nikdy nepoznáš svůj mateřský jazyk v celé jeho kráse a dokonalosti, nebo — jak to pěkně pověděl Karel Čapek — „musel bys žít sterým životem, abys jej plně poznal“.

Prostuduješ-li vše, co jsme napsali, máš dokonalý základ. Co dále? Studovat svůj mateřský jazyk dál! Ale to nebude už taková lopotná práce, jak o ní mluví Šalda (viz výše), nýbrž práce povznášející, plná radosti z nových poznání, z nových objevů.

Čtěte spisy dobrých českých autorů, našich klasiků, psané čistým, správným, krásným jazykem, na př. (jmenujeme jen namátkou) Němcovou, Havlíčka, Erbena, Nerudu, Čecha, Raise, Herbena, Herrmanna, Jiráska, Holečka, Čapka Choda, Machara, Sovu, Březinu, Bezruče, Šaldu, Karla Čapka atd., čtěte

častěji plody lidové poesie a lidového myšlení (lidové písně, pohádky, přísloví atd.), pozorujte řeč obecného lidu a studujte i jiné, zvláště vědecké spisy o svém mateřském jazyce, starší i nové, které se objeví na knihkupeckém trhu. Tak vykonáte pro svůj jazyk a pro svůj národ více než ti, kdo denně stokrát mají v ústech slova vlast, národ, Čech, češství atd.

Eugen Knap:

# Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Dvojí kvantitu, t. j. *í* dlouhé a *i* krátké, připouští PS. u slovesa *komíhati* vedle *komihati* (něčím) i u jeho odvozenin: *komíhávati* i *komihávati, komíhavý* i *komihavý, komíhavě* i *komihavě.* Pravidla dovolovala jen tvary s dlouhým *í.* Dokonavého slovesa *komihnouti* (čím), které se ovšem píše s krátkým *i,* užívá se, jak PS. poznamenává, jen málo. PS. také zaznamenává nezvratná slovesa *komíhati, komihati, komíhávati, komihávati* (vedle příslušných zvratných *komíhati se* atd.) ve významu „houpavě, sem tam se pohybovati, klátiti se, houpati se“ i v příslušných významech přenesených.

Podst. jméno *komín* má v 2. pádě tvar *komína,* ale znamená-li v nářečí „cylindr lampy“, tvar *komínu.* Ze slov *kominář* (s krátkým *i*), 2. pád *-e,* a *kominík,* 2. pád *-a,* „živnostník čistící komíny“, která Pravidla uvádějí vedle sebe bez poznámky, označuje PS. slovo první za dialektické. Vedle něho však PS. zaznamenává slovo *komínář* (s dlouhým *í*) s významem „zedník stavějící komíny“; je doloženo jediným příkladem z Baara a je bez odvozenin. Hornický odborný termín *komínovati,* „vylamovati strop pro větší tlak horniny“, píše se s dlouhým *í.* Slova *komis, komisar, komisarka, komisarský* jsou proti spisovným tvarům *komise, komisař, komisařka, komisařský* lidová nebo i archaická. Přídavné jméno k podst. jménu *komise* má tvar *komisní* (má vedle významu nejširšího i několikerý význam zúžený nebo i přenesený), *komisionální* (= komisí vykonávaný), zřídka *komisijní* (s týmž významem). O tvarech k o m i s i o n e l n í, k o m i s i o n e l n ě PS. poznamenává, že jsou méně správné než *komisionální, komisionálně.* Pravidla uvádějí jen slovo *komitét,* 2. pád. *komitétu,* „pořadatelstvo,

výbor z většího celku zvolený za zvláštním účelem", PS. však připouští i francouzské znění *komité;* toto slovo je v češt. rodu středního a je nesklonné. Přídavné jméno k oběma tvarům je ovšem jen *komitétní,* „výborový". Přídavné jméno *komódní,* „pohodlný", stejně jako příslušné k němu familiární příslovce *komód* (na př. „udělati si komód") píše se v PS. s dlouhým *ó,* kdežto podst. jméno *komodky,* 2. pád *-dek,* „lehčí vojenské vycházkové boty" nebo i „domácí střevíce", píše se v hesle i v dokladě PS. s *o* krátkým. Slovo *komodore,* 2. pád *-ra,* „kapitán válečného námořnictva velící několika lodím; předseda jachtového klubu", má v PS. i druhý tvar, bez *e, komodor,* který se skloňuje stejně; výslovnost (dlouhé *ó*) poznamenána není. Všechna slova původu latinského složená z předpony *com-* a z kmene začínajícího *m* píše PS. jen s jedním *m* a ovšem s *k;* jen botanický termín *kommensál,* 2. pád *-a,* „spolustolovník; rostlina související s jinou jen místem a tím i stravující touž potravu", a *kommensalismus, kommensalism,* biologický termín s významem „soužití, při němž host odbírá hostiteli jen zbytky potravin, aniž jej poškozuje", zachovávají psaní původní, s dvěma *m.* Známá úmluva mezi českými podobojími a basilejským koncilem se nazývá v PS. buď *kompaktáta,* 2. pád *kompaktát* (podst. jméno rodu středního), jak uvádějí i Pravidla, nebo, a to řidčeji, *kompaktáty,* 2. pád *kompaktátů* (podst. jméno rodu mužského). Slovo *kompanie* (vysl. -nye) se psává podle franštiny i *kompagnie.*

Slovo *komparatista,* „srovnávací jazykozpytec", má v 1. pádě množ. čísla jen tvar *komparatisté.* Podstatné jméno *kompars,* má-li hromadný význam „sbor statistů, figurantů", skloňuje se podle vzoru „hrad" (2. pád *komparsu*), označuje-li však jednotlivého statistu, figuranta, skloňuje se buď podle vzoru „oráč" (2. pád *komparse*), nebo podle vzoru „had" (2. pád *komparsa*). Přídavné jméno *komplesantní* (vyslovuje se s dlouhým *é*), „úslužný, ochotný", píše se zřídka původním pravopisem, *komplaisantní.* Slovo cizího původu s významem „složka" má v PS. dvojí tvar: *komponent,* 2. pád *-u* (rodu mužského), nebo *komponenta,* 2. pád *-y* (rodu ženského). Slovo *komponist,* 2. pád *-a* místo běžného *komponista,* 2. pád *-y,* jest již zastaralé; množné číslo ke jménu *komponista* je *komponisté.* Cizí, ale zdomácnělý technický termín s významem „složený, sdružený, sloučený" (na př. parní stroj o dvou nebo několika nestejně velikých válcích, jimiž prochází pára postupně) píše se *compoundní* nebo *kompoundní,* nikoli podle výslovnosti k o m p a u n d n í; vyslovuje se „khompaundní" nebo „kompaundní".

Slovo k o m p u n d k a, „kompoundní lokomotiva“, je výraz familiární. *Kompresa,* 2. pád *-y* (podle vzoru „žena“), je lékárnický termín na označení náčinku, obkladu, *komprese,* 2. pád *-e* (podle vzoru „duše“), znamená „stlačení, zmenšení objemu“. *Kompresor,* „stroj na stlačování plynu“, píše se i vyslovuje s krátkým *o,* ale jeho zdrobnělina *kompresórek,* 2. pád *-rku,* s dlouhým *ó.*

Slovo *komptabilita,* „účetnictví, účtověda, státní účetnictví“, píší Pravidla i PS. podle výslovnosti také *kontabilita.* Slovo *komptoir* se psalo už podle Pravidel i *kontoár,* ale PS. zaznamenává psaní čtveré, *kontoár, komptoar, komptoir, comptoir,* „obchodní pisárna“. Zdrobnělina se však píše jen *kontoárek,* ojediněle i *kontoářík.* Další odvozeniny toho slova píše PS. takto: *kontoární, komptoarní* i *komptoirní, kontoarista* a *kontoaristka* (s krátkým *a*), *komptoarista* a *komptoaristka, komptoirista* a *komptoiristka.* Kromě tvaru *kontoár* zaznamenává PS. i tvar *kontor,* který má vedle významu dnes běžného „nauka o pracích pisárenských“ zřídka i význam „kontoár“, a jeho odvozeniny *kontorista, kontorní.* Slova *konto,* „běžný účet“, *kontový, kontokorent, kontokorentní, kontokorentně, kontokorentista, kontovati* se však píší jen tímto jediným způsobem. U podstatných jmen *kontoarista (komptoarista, komptoirista)* a *kontokorentista* připouští PS. v 1. pádě množ. čísla vedle původního tvaru, dosud podle Pravidel jediné platného, *kontoaristé, kontokorentisté* i novější tvary *kontoaristi, kontokorentisti;* podst. jméno *komunista* však má v 1. pádě množ. čísla jen tvar *komunisté.*

Pravidla psala *komteska* s výslovností konteska; PS. píše slova *komtesa, komteska,* „dívka z rodu šlechtického“, i *kontesa, konteska,* ale o výslovnosti nemá poznámky. Oficiální oznámení, úřední zpráva o něčem se nazývá i francouzským slovem *komuniké,* které je nesklonné; tvar *komunikát,* 2. pád *-u,* je řídký. Všecka slova odvozená od latinského slova „communis“, ať se k nám dostala kterýmkoliv prostředím, píší se i v PS. vesměs s *k* a s jedním *m.* Slova *konceptualista,* „stoupenec konceptualismu“, *koncipista,* „konceptní úředník“, mají v 1. pádě množ. čísla jen jediný tvar, *konceptualisté, koncipisté.* Umělec hrající sólově na koncertě se jmenuje *koncertista,* 1. pád množ. čísla *koncertisté,* řidčeji *koncertisti;* ojedinělé je slovo téhož významu *koncertant,* zastaralé pak už *koncertník.* Bez poznámky uvádí PS. pod samostatnými hesly slovesa *koncesovati* i *koncesionovati* s významem „úředně povoliti“. U podstatného

jména *končina,* 2. pád *-y,* poznamenává PS., že se ho užívá obyčejně v množném čísle, *končiny,* 2. pád *-in.*

Sloves nezvratných *končiti, končívati* lze stejně správně užíti i jako sloves podmětných s významem *končiti se, končívati se.* Za chybné přímo označuje PS. nesprávně zkrácené sloveso k o n d i c i n o v a t i místo *kondicionovati* s významem „býti zaměstnán v lékárně". Dvojí termín uvádí PS. na označení společného držení nějakého území nebo vody dvěma nebo několika státy, *kondominát,* 2. pád *-u,* nebo *kondominium,* 2. pád *-nia.* Podstatné jméno *kondotier* se vyslovuje po česku, *„kondoťiér".* Vedle slov *konduktér, konduktérka,* „průvodčí, průvodkyně na drahách", *konduktérský, konduktérství* ještě uvádí PS. řidší tvary *konduktor, konduktorka, konduktorský, konduktorství;* i z dokladů je však viděti, že jsou dnes už zastaralé. Jako odborný fysikální termín, „vodič", je platný jen tvar *konduktor.*

Z úsloví s podst. jménem *konec,* která brusiči kárávali, zaznamenává PS. bez poznámky tato: *býti u konce,* na př. „Síly jeho byly u konce" (z Karoliny Světlé; místo *neměl už sil, bylo po jeho silách); konec vzíti,* na př. „Dá Bůh, že to všecko vezme dobrý a šťastný konec" (ze Šmilovského; místo *že se to šťastně skončí, že to vyjde na dobré*). Akusativ příslovečný *konec něčeho* (= na konci něčeho) považuje PS. už za předložku a poznamenává, že se vyskytuje jen zřídka. Slova *konoušiti, konoušívati, konouška,* „plachta na houpání dětí", jsou dialektická, spisovné tvary jsou *konejšiti, konejška.* Jméno *konetabl,* kdysi název nejvyššího velitele francouzské armády, ač se píše českým pravopisem, má PS. s krátkým *a.* U podst. jmen *konexe, konfekt* a jeho druhotvaru *konfet,* „drobné cukroví", podotýká PS., že se jich užívá obyčejně v množném čísle. Podst. jméno *konferencier,* „hlasatel v kabaretu", vyslovuje se podle PS. „konferansiér". Příd. jména k podst. jménu *konfese* jsou *konfesijní, konfesní* nebo *konfesionální;* o tvaru k o n f e s i o n e l n í poznamenává PS., že je méně správný. Slovo *konfiteor,* které se v běžné řeči cítí spíše jako slovo nesklonné rodu středního, je v PS. zaznamenáno jen jako substantivum mužského rodu, 2. pád *konfiteoru,* a to ve významu liturgickém, „kající modlitba počínající tím slovem", i ve významu básnickém, „vyznání, přiznání". Slovo *konfitura,* „ovocný výrobek zavařený v cukru nebo svařený jako želé", čte se podle PS. „konfitýra". Podst. jméno *konformista,* „člen anglikánské státní církve", má v 1. pádě množ. čísla jen tvar *konformisté.* Sloveso *konformovati* má vazbu *konformovati něco něčemu* i *něco s něčím; konformovati se* jen *něčemu.* Sloveso *konfundovati,*

„směšovati, splétati, splésti“, má vazbu *něco s něčím.* Příd. jméno *kongeniální,* „příbuzný vynikajícími vlastnostmi“, má vazbu *někomu* i *s někým, s něčím.* Vyznavač náboženství Konfuciova se nazývá *konfucián* (s *-á-*) nebo *konfuciovec,* toto náboženství pak *konfuciánství* (s *-á-*) nebo *konfucianism(us)* (s *-a-*). Slova *konjunkturalista,* „kdo se rád přizpůsobuje okolnostem a těží z nich“, *konklavista,* „kardinál volící v konklave (vysl. *-á-*) papeže“, *konseminarista,* „spolužák z kněžského semináře“, *konservatorista, konstruktivista* tvoří 1. pád množ. čísla jen příponou *-é.* Příd. jméno *konjunkturálný* se vyskytuje jen zřídka vedle běžného *konjunkturální.* Slova *konkávní,* „vydutý, vyhloubený“, a *konkávnost* se píší s dlouhým *á,* kdežto *konkavita* (= konkávnost) s *a* krátkým. U slova *konkretní* i u všech jeho odvozenin podržuje PS. psaní s krátkým *e.* Tvar *konkretný* se vyskytuje jen málo vedle běžného *konkretní.* Slovo označující španělského dobyvatele střední a jižní Ameriky *conquistador* (vysl. konkistadór) a jeho odvozeniny se píší i *konquistador* nebo *konkvistador.* S dvěma *n* na rozhraní latinské předpony *kon-* a kmene začínajícího souhláskou *n* píše PS. jen slova *konnacionál,* „sounárodovec, krajan“, a řídké *konnivence,* „shovívavost“. Přídavná jména *koní* nebo *konní* (ke *kůň*) jsou vedle jediného dnes živého tvaru *koňský* zastaralá. Ojedinělé *konný* je rusismus. Rostlina *Cannabis* se jmenuje česky *konopě,* 2. pád *-ě* (podle „duše“), zpravidla v množném čísle *konopě,* 2. pád *konopí,* nebo *konopí* (podle „znamení“). Příd. jmen *konopěný* a *konopový* se užívá jen zřídka vedle obvyklého *konopný.* Tvar *konopní* je zastaralý. Málo se užívá tvarů *konservativ* místo *konservativec* nebo *konservativník,* tvaru *konservativismus* místo *konservatismus* nebo *konservativnost* a tvaru *konservativný* místo *konservativní.*

Archaické jsou výrazy *konservatorium* a *konservatoř* rodu mužského proti dnes běžnému jménu *konservatoř* rodu ženského (= vyšší hudební škola), jakož i adjektiva *konsistořský* nebo *konsistorský* proti dnešnímu *konsistorní.* Ojediněle se vyskytuje vedle tvaru *konsola,* 2. pád *-y,* i tvar *konsole,* 2. pád *-e* (= nástěnný podstavec na vystavování drobných předmětů). Rovněž tvar *konsonantnost* se vedle *konsonance* vyskytuje jen zřídka. Anglický název strážníka *constable* (vysl. khonstebl) se píše a vyslovuje i po česku *konstábl. Konstanc* nebo *Konstancie,* ojediněle a archaicky se vyskytující u nás původní název města Kostnice, má příd. jméno *konstancký* nebo *konstantský.* Ženské jméno *Konstancie* má i druhotvar *Konstance.* Slova

*konstitučný, konstitučník* jsou zastaralá; dnes se v jazyce spisovném užívá slov *konstituční, konstitucionalista.**)

Vladimír Šmilauer:

# Výklady slov.

*Elektroúdržbář.*

Redakce „Zlína“ odpověděla na náš dotaz, co znamená toto tajemné slovo; řekla nám, že je to osoba, která se stará o udržování elektrotechnických zařízení. Zároveň nás požádala o výklad, proč se nám ono slovo nelíbí. To je žádost jistě oprávněná, a neváháme proto svých sedm důvodů proti „elektroúdržbáři“ uvésti:

*1.* Slova na *-ář, -ař,* označující lidi, tvoří se (vedle několika jmen vzniklých ze sloves) od substantiv konkretních, označujících věci a zvířata; znamenají totiž osoby, které něco vyrábějí, s něčím obchodují, s něčím pracují, něčeho užívají atp.: bednář, sedlář, filmař, sadař, mlékař, brzdař, medvědář, kolovrátkář, bruslař, loutkář atd. Základů abstraktních užíváme jen tam, kde je význam „kdo má zálibu v něčem“; viz dále.

*2.* Všechna substantiva tvořená z abstrakt příponou *-ář, -ař* mají význam opovržlivý: pobožnůstkář, tajnůstkář, citlivůstkář, svornostář, panikář, pletichář, mamonář, lichvář, tmář, bludař; i slova novotář, pokrokář a samotář mají (aspoň původně) v sobě odstín nesouhlasu, odporu. Jedinou nám známou odchylkou od těchto dvou zásad je železniční termín *pochůzkář*, nedávno a ne dobře tvořený.

*3.* V žádném případě však nenajdeme jako základ jmen na *-ář* slovesné abstraktum na *-ba* (údržba); od těch se tvoří jména lidí příponou *-ník*: hudebník, služebník, lučebník atp.

*4.* Co se pak samých slov na *-ba* týče, tvoří se pravidelně a správně od sloves bez předpon: palba, služba, sazba, honba, tvorba atp. Všechny případy, kde je základem sloveso s předponou, jsou nové a vlastně nesprávné: vplatba, přeplavba, přesazba, výslužba, dostavba, nástavba, přetvorba atp. Třeba je

---

*) Co se týče přípon *-ný* a *-ní* u cizích slov, můžeme vůbec stanovit, že se přípony *-ný* užívá jen zřídka nebo že se jí vůbec už neužívá; proto příště budu upozorňovati jen na případy, kde je přípona *-ný* běžná. Rovněž u podst. jmen utvořených příponou *-ista* vytknu příště jen případy, kde jsou v 1. pádě množ. čísla dva tvary; jinak se rozumí, že se 1. p. pl. tvoří jen příponou *-é*.

již v některých případech snášíme (protože jsou potřebná a již se vžila), nestojíme přece o to, aby jich počet byl rozmnožován.

5. Proti slovu „údržba“ však mají právě jmenovaná slova přece ještě jednu přednost. Jsou totiž tvořena od sloves na *-iti,* řidčeji na *-eti, -ěti,* a tato slovesa jsou pravidelným základem jmen na *-ba;* tedy od sloves vplatiti, přeplaviti, přesaditi, vysloužiti, dostavěti, nastaviti, přetvořiti, stejně jako byla základem takových substantiv pravidelně tvořených slovesa páliti, sloužiti, sázeti, honiti, tvořiti. Od sloves jiných vzorů se jména na *-ba* tvoří jen ojediněle: housti-hudba, krýti-krytba; od slovesa na *-ovati* najdeme jméno na *-ba* jen jediné, totiž *malba.* Tento výtvor doby obrozenské je však příliš ojedinělý, aby mohl být vzorem; nadto tu není, jako při „udržovati“, sloveso opětovací, nýbrž jen adaptace cizího slovesa *malen.*

6. Skládání cizích prvků s prvky domácími [kinohvězda, autodílna] v zásadě odmítáme. Víme ovšem, že si život někdy vynucuje ústupky a kompromisy: proto pod návalem cizích slov některá taková slova pronikla. A právě slova s prvním členem *elektro-* jsou již dost hojná. Příruční slovník uvádí bez poznámky „elektroléčba, elektroměr, elektroprůmysl, elektrosvařeč, elektrovodič“. Proto bychom tento důvod sám o sobě za dostatečný nepokládali (zvláště když je to tvoření podle běžného typu „dřevokaz“); má pro nás hodnotu jen důvodu pomocného.

7. Ale za vážný pokládáme důvod poslední, nelibozvučnost slova. Jen si vyslovte pěkně důrazně slovo „elektroúdržbář“: dvě *r,* jedno *ř,* skupina *držb* i šev *-o-u-* jsou příliš mnoho na těch šest slabik.

Redakce „Zlína“ však žádá také jiné návrhy. Nechceme opakovat všechny výhrady, které při takových příležitostech musíme dělat; chceme však poznamenati jedno. Není správný požadavek, aby termín přesně popisoval označovanou představu. To není dobře možné, zvláště ne v jazyku, který nesnáší libovolné a několikanásobné skládání slovních kmenů. Všimněme si starých jmen zaměstnání a řemesel! Uvidíme, že to nejsou přesné popisy. *Řezník* neznamená každého, kdo řeže, nýbrž jen toho, kdo řeže maso, *tesař* jen toho, kdo teše dřevo (kdežto tesači kamene se jmenují *kameníci*); *truhlář* neboli *stolař* nevyrábí jenom truhly nebo stoly, *holič* také stříhá, onduluje atd. Zachycuje se tedy činnost jen obecně a z rozličných činností řemeslníka se vybírá jen jedna jako podnět pojmenování.

Proto bychom pokládali za plně vyhovující takové slovo, které prostě označuje, že se činnost onoho zaměstnance týká elektrického zařízení. Takovým slovem by mohlo býti slovo

*elektrář*. Uvádí je ve svém Technickém slovníku J. Jindra a jeho tvoření je dostatečně kryto běžným slovem „elektrárna". Je-li potřeba, jak z onoho dopisu vyrozumíváme, od těchto udržovačů odlišiti ty, kdo elektrická zařízení budují, máme pro ně vžitá jména *elektroinstalatér* nebo *elektromontér*.

Pokládalo-li by se však z nějakých důvodů přec za nezbytné, aby v termínu bylo vyjádřeno, že onen zaměstnanec udržuje elektrická zařízení, bylo by možné jen pojmenování *elektroudržovač* nebo *elektroudržovatel*. Skládání slova cizího s domácím je, jak jsme řekli, v nutných případech nedostatkem omluvitelným. Slovo „udržovač" (srov. posunovač, seřaďovač, obsluhovač) má proti jménu „udržovatel" výhodu větší krátkosti, nevýhodu však v tom, že tato slova mohou znamenati i přístroj, pomůcku (slova „nosič, sběrač, třidič, volič" atp. mají význam obojí). V pražských Elektrických podnicích mají obecnější termín *dozorčí* a speciálnější *rozvodný* (= dozorce rozvodné sítě). Mezi těmito možnostmi je volno se rozhodnouti. Ale „elektroúdržbář" je slovo nešťastné a nemožné.

*Klepna.*

Byl nám projeven názor, že slovo „klepna" znamená vlastně jen ženu klepající koberce; průvodní činností při této práci bylo prý právě pomlouvání bližních. S tím však dobře souhlasit nemůžeme: původ a příslušnost slova „klepna" jsou zcela jasné a jiné. Svým tvořením patří ke skupině substantiv odvozených ze sloves a označujících nelichotně bytosti ženské: *běhna; fňukna, knikna; blebtna, pleskna, tlachna; rechna, štěkna; drbna, drcna, drchna, dřachna, křapna, klepna*. Jak vidět, již sama slovesa, která jsou základem, mají ráz potupný; ale i ze sloves neutrálních se tvoří slova hanlivá (běhati-běhna). — Základem slovesa „klepati", od něhož je utvořeno jméno „klepna", je zvukové citoslovce *klep*, naznačující svým koncovým *-p* jistý druh zvuku (srov. *klap, lup, rup, křáp*, z nichž jsou slovesa *klapat, lupat, rupat, křápat*). Význam slovesa „klepat" je „vydávati zvuk *klep*", „způsobovati (narážením) takový zvuk", „činiti něco, při čem vzniká takový zvuk" (na př. naklepávat kosu). Vedle toho má sloveso „klepati" téměř ve všech slovanských jazycích význam „pomlouvati, klevetiti" (na př. v ruštině, ukrajinštině, bulharštině, slovinštině). To je prostě nadsazující představa, že jazyk při rychlém pohybu klepe o zuby. — Tentýž základ je i v slově *kleveta, klebeta*, které souvisí s „klovati, klobati". Ale zde vědomí souvislosti se zvukomalebným slovesem potuchlo; proto nemá slovo „kleveta" takový hanlivý význam jako slovo „klep".

# POSUDKY A ZPRÁVY.

*H. Mortimer Batten,* Tulák Muskwa. Životní román kanadského černého medvěda. Z angličtiny přeložil *Jiří V. Kincl.* S 51 kresbami Diany Thorneové. Jako svou 532. knihu vydalo v říjnu 1939 Vydavatelstvo Družstevní práce v Praze. 176 stran, za 22 K, váz. za 32 K.

Knížek o medvědech žijících volně v divočině bylo přeloženo do češtiny už několik, vesměs z angličtiny. Přes to však je tento Battenův medvědí životopis přírůstek zcela vítaný, neboť se vyznačuje svým osobitým půvabem. Autor podrobně zná kanadskou divočinu z vlastní zkušenosti, jak je vidět z realistické přesvědčivosti a názornosti, jíž působí jeho vypravování a popisy, i z rozličných poznámek a narážek, přímo se týkajících jeho pobytu v kanadském pralese. Hrdinou této jeho knížky je kanadský černý medvěd, baribal, nazvaný indiánským jménem Muskwa. Řetěz příhod z jeho života od narození až po hrdinnou smrt udržuje čtenáře ustavičně v napětí a střídáním scén vážných i veselých v něm autor dosahuje poutavé rozmanitosti. Vypravuje slohem prostým, ale při tom živým a názorným; epický proud je téměř nepřetržitý, neboť autor se vyhýbá delším partiím popisným a do romantického prostředí kanadských pustin uvádí čtenáře nenápadně drobnými připomínkami.

Zásluhou překladatelovou se český text této knihy čte velmi dobře. Je vidět, že je Kincl dobrý stylista i že je dobře obeznámen s českou mluvnicí. Vážnějších chyb jazykových tu není vůbec, a co bychom mohli vytknouti nad to, vesměs jsou odchylky vyskytující se v dnešní knižní produkci původní i překladové téměř napořád.

Tak lze poznamenat *ke skladbě* v tomto překladě, že by bylo dobře dáti přednost neurčitému tvaru příd. jména v doplňku před tvarem určitým ve spojeních jako: Muskwa byl oslepený, utopený a omámený hřmotem (34) m. byl oslepen, utopen a omámen; Muskwa byl také rozhněvaný a zklamaný (38) m. rozhněván a zklamán; byl (Muskwa) opuštěný, mrzutý a zbědovaný svým osudem (164) m. byl opuštěn, mrzut a zbědován atd. Doplňkového instrumentálu u příd. jména je nevhodně užito místo nominativu ve větách: v té věci byli nejšťastnějšími z tuláků (41) m. byli nejšťastnější z tuláků; býval prvním, který zanechal značku své návštěvy na takovém stromě (145) m. býval první, který ..... U superlativu bývá nečeským způsobem kladeno ukazovací zájmeno *ten,* kde ani se neukazuje ani není úmyslného zabarvení citového, na př. to byl ten nej-

podivnější zvuk, jaký kdy slyšel (18) m. to byl nejpodivnější zvuk, jaký ...; hodina jejich probuzení přinášela ty nejkrásnější chvilky (22) m. přinášela nejkrásnější chvilky; ve sněhu pod stříbrným měsícem došlo k tomu nejstrašlivějšímu poprasku, jaký si je možno představit (119) m. došlo k nejstrašlivějšímu poprasku, jaký ...; (divoká zvířata) vedou mnohem pravidelnější život než ta nejobyčejnější z lidských domácností (140) m. než nejobyčejnější lidská domácnost. Tu a tam je proti smyslu věty kondicionál minulý nahrazen přítomným, na př.: Malá noha v mokasinu by Muskwovi neublížila, ale ten ve svém zděšení mohl zkusit po ní chňapnout (145) m. by byla Muskwovi neublížila. Jediný závan průvanu byl by jej (Muskwu) pravděpodobně zabil. Kdyby byl na chvilku oddělen od matčina tepla, byl by to jeho konec (5) m. kdyby byl býval na chvilku oddělen ..., byl by to býval jeho konec (kdyby se autor v takovémto případě chtěl vyhnouti nakupení tvarů slovesa *býti,* musil by ovšem vůbec volit jinou stylisaci; rozličné vhodné obměny jsou tu velmi nasnadě). Sloveso *použíti* (stejně jako jednoduché sloveso *užíti*) má předmět v 2. pádě; není proto správné psát „dají se (vydří kůže) použíti" (44), nýbrž „dá se jich použíti". Nezvyklé je spojení „z milosti Boha" (76) m. z milosti boží. Podobně bychom dali přednost příd. jménu přivlastňovacímu před 2. pádem ve výraze „poznámka překladatele" (5 a j.), spr. poznámka překladatelova.

*K slovníku* Kinclovu třeba připomenouti, že se dosud v jazyce spisovném významem rozlišují slova *určitý* a *jistý, některý, určitě* a *jistě, najisto;* proto bychom ve větě „jestliže šla (matka) po jedné straně vývratu, šel (Muskwa) určitě po druhé" (10) raději čtli „šel jistě, dojista" a p.; a ve větě „překročí-li medvěd na určitém místě potok, překročí jej týž medvěd nebo jiný jeho druhu v témž místě o rok později" (20) by bylo lépe psát „na některém, na jednom, na jistém místě". Nevhodně se píše: vydávala k němu (matka k mláděti) mateřské zvuky, které ... patřily však zřejmě mláděti (9) m. byly určeny mláděti; ve srovnání s pobřežím jezera bylo to ubohé loviště (41) m. proti pobřeží jezera; byl teď neodvislým, soběstačným mladým medvědem (89) m. nezávislým, samostatným, svobodným; tady rozhodně bylo dost (potravy) (89) m. jistě, zajisté; oba medvědi nebyli rozhodně jediní, kteří použili průseku (73) m. jistě nebyli jediní; znamenali sami pro sebe zákon (95) m. byli sami pro sebe (n. sami sobě) zákonem; (břeh) byl příliš úzce spojen s pachem člověka (145) m. příliš těsně, příliš blízce; maso medvědího mláděte je vždycky přijatelné (46) m. dobré

(k snědku), k jídlu, jedlé, obstojné a p.; takže se tento úskok v jejich případě neosvědčil (31) m. s nimi, při nich, proti nim (t. j. medvědům); než zpevnily jeho ohnuté nožky (10) m. zpevněly; takto se ptákům v celku jejich úskok daří (31) m. celkem, obyčejně (PS. sice výraz *v celku* v tomto významu přímo nezamítá, ale bylo by dobře rozlišovati v praxi *v celku* = v jednom kuse, na př. látka v celku, a *celkem* = dohromady, úhrnem, zhruba, přibližně, obyčejně; zaměňuje-li se tento dvojí výraz, ochuzuje se tím jazyk o dobrý vyjadřovací prostředek); v celku byli medvědi šťastni (121) m. celkem; srazila bleskurychlou vážku (42) m. vážku jako blesk rychlou (nebo aspoň „bleskorychlou"; toto slovo má PS., označeno ovšem za řídké).

*Z tvarosloví* lze vytknouti jen tvar z popel*e* (162) m. z popela n. z popelu; podst. jméno *posezení* (91) je sice útvar hodně běžný, ale dosavadní Pravidla dávají ještě u slovesa *seděti* přednost původnímu tvaru *sedění,* a podle toho tedy také *posedění.* Stejně ojedinělé jsou i odchylky *pravopisné*: m. *osykami* (41) je podle Pravidel lépe psáti *osikami*; nedopatření je asi v slově *zlatobílem* (41) m. *zlatobýlem* („údolí bylo zarostlé zlatobílem"); *neopomene* vyrazit své S.O.S. (43) m. *neopomine; zjízvoval* strom (145) m. *zjizvoval; návěstí* (146), l. návěští.

*Pořádek slov* je přirozený a zpravidla v přesném souladu se zásadami, jimiž se řídí dnešní jazyk spisovný. Jen výjimkou se dostalo někdy příklonné slovo na místo nenáležité, na př.: vysoko nahoře tyčily se výšiny hory (9) m. se tyčily; jediný závan průvanu byl by jej pravděpodobně zabil (5) m. by jej byl. Jinak bychom dali přednost jinému pořádku slov ještě v těchto případech: hledajíce na břeh vyhozené ryby (168) m. hledajíce ryby vyhozené na břeh; kdyby byl k tomu spatřil příležitost (11) m. kdyby byl spatřil příležitost k tomu; překročí jej (potok) týž medvěd nebo jiný jeho druhu v témž místě o rok později (21) m. překročí jej .... o rok později v témž místě (důraz je tu na slovech „v témž místě", proto mají stát na konci).

Několik nedopatření se najde také *ve psaní čárek,* na př.: Ale dříve, než se kterýkoliv z nich mohl obrátit, ozval se jim nad hlavami svist a šum (36) m. Ale dříve než se .... Proč z toho neudělat sobotní koupání dříve, než si uvědomí, že ... (40) m. koupání, dříve než ... Když se to vezme kolem a kolem, jsou borůvky z pětadevadesáti procent vodou a on měl zase chuť na něco hutného (91) m. vodou, a (= ale) on měl ... Jelikož žila již od počátku času — čtyři roky — byla přirozeně

trochu zpátečnická a on byl rozmrzen, že jeho nádherný objev tak chladně přehlíží (43) m. čtyři roky —, byla . . . zpátečnická, a on byl rozmrzen atd. Jediným nebezpečím, které znali — a to jen podle čichu — byl člověk (46) m. podle čichu —, byl člověk. Běžel bezhlavě do křovin, zamořených mouchami (38) m. do křovin zamořených mouchami.

Lze tedy překladatele knížky Tulák Muskwa jen pochváliti, že vskutku pečlivě dbal jazykové správnosti svého textu. Činíme tak tím raději, že počet překladatelů, kteří zacházejí s naším mateřským jazykem svědomitě a s opravdovou znalostí, je stále ještě malý proti počtu těch druhých, kteří k své práci přistupují bez náležité odborné přípravy. *jh.*

*

*K posudku Olbrachtových Biblických příběhů.*

Děkuji Aug. Jar. Doležalovi za velkou práci, kterou si dal s mými Biblickými příběhy. Myslím sice, že budu i v budoucnosti pro oživení a přiblížení děje užívati někdy příslovce *zde* a *tu* místo *tam,* že budu i nadále pro důraz někdy oddělovati věty podle typu: „Našel milost před Hospodinem. Poněvadž byl mužem spravedlivým“, že i napříště položím gramaticky zbytečnou čárku na místo, kde toho bude vyžadovati větší srozumitelnost, a že se nevzdám přípustné volnosti v rytmicky důležité vokalisaci předložek; ale jsem vděčen za vytčení všech chyb i typografických omylů, zaviněných nedostatečnou korekturou (mou). Přes některé odlišné názory na literární jazyk však opravím v příštím vydání Biblických příběhů všechno tak, jak navrhuje Aug. Jar. Doležal. V té věci souhlasím s Naší řečí naprosto: knihy pro mládež mají býti bez chyb. A školáci nemají býti mateni odchylkami od normy. Jsem totiž přesvědčen, že se při opravách řídil Aug. Jar. Doležal toliko jí.

*Ivan Olbracht.*

# Z NAŠICH ČASOPISŮ.

*O místních jménech.*

Nejednou jsme již v našem časopise zaznamenali divoké a nesmyslné fantasie na motivy vlastních jmen, jak jsme na ně naráželi hlavně při četbě vlastivědných sborníků. Nešlo nám o úplnost: takové šibeničky bychom mohli stavět v každém čísle, kdyby nám nebylo líto času a místa (zrovna nedávno jsme se na př. zase dověděli, že se Třebová jmenuje podle fetišů zbožného kmene Třeboviců). Přece bychom však neradi budili dojem, že jsou takové poše-

tilosti v naší vlastivědné literatuře pravidlem. To by bylo skreslování hodně nespravedlivé; velmi často najdeme příspěvky dobré a užitečné.

*1.* Nejčastěji ovšem tam, kde mají za spolupracovníka skutečného odborníka, jehož právě jeho odbornictví naučilo první ctnosti vykladače vlastních jmen: skromnosti a střízlivosti. Takové rozumné výklady jsme čtli nedávno v sborníku „Od stříbrných hor“ (XI, 1938—1939, 52 atd.) z pera *Fr. Klímy;* zvláště bychom však chtěli upozornit na cenný příspěvek moravského Aug. Sedláčka, *Ladislava Hosáka,* v „Osvětě venkova“ (XI, 1939, 54—56): „Můžeme čísti z jmen obcí jejich dějiny?“, a v něm zvláště na nový postřeh, že se totiž nápadně opakují jména ve dvou jihomoravských krajích, na Znojemsku a v kraji mezi Ždánicemi a Hodonínem. Máme tu i tam Bohumělice, Bojanovice, Křepice, Martinice (u Hrušovan zanikly), Mašovice (Mašovice u Přítluk zanikly), Němčice, Popice, Ždánice (Ždánice u Vranova zanikly), Želetice; a některá jména jsou podobná: Borotice-Bořetice, Hostěhrádek-Hostěhrádky, Mikulovice-Mikulčice, Strachotice-Strachotín, Vrbovec-Vrbice. — Taková „skupinová pojmenování“, jak se jim odborně říká, známe i odjinud (zvláště ve jménech vod) a musíme při nich mysliti především na kolonisaci z jednoho kraje do druhého. V našem případě tento historický podklad nápadné shody zatím znám není.

*2.* V „Jihočeském sborníku historickém“, jenž ovšem se svou vysokou vědeckou úrovní naprosto nepatří k běžnému typu vlastivědných časopisů, čtli jsme v posledním čísle (r. XIII, 1940) dva zajímavé články: a) *Josef Rejlek* ukazuje (25—27), jak vzniklo jméno lesa *Zlatnice* v katastru obce Čekanic (na severovýchod od Tábora). Bylo to původně jméno luk pod rybníkem Velkým a polí mezi těmito loukami a loukami „Širokými“. Za třicítileté války pole zpustla a zarostla lesem; staré jméno se však udrželo. Na konci XVII. století byly Čekanice nově osazeny a les se postupně zase mýtil; jméno Zlatnice se při tom omezilo jenom na zbylou část lesa. Vlastně je to však jméno močálovitých luk mezi rybníkem a potokem Borotínským. I je velmi pravděpodobná domněnka autorova, že je *Zlatnice* jenom lidovou etymologií obměněný název slatinných luk, *slatinic.*

b) *Viktor Kadlec* (19-25) ukazuje na konkretním případě obce Přehořovic (na východ od Soběslavě), jak vypadaly osadní „branky“. Branky byly složky starého obranného systému v pohraničním kraji; umístěny byly jednak v polích (hluboké úvozové cesty, leckdy snad uměle vyhloubené), jednak v osadách (dlouhé soutěsky mezi tarasy zahrad, potom mezi staveními; bylo je možno lehce zatarasiti). Na táborském venkově zanechaly hojné stopy v pomístním názvosloví (zabýval se jimi J. Švehla v Jihoč. sborn. hist. VI).

*3.* Jiný jihočeský sborník, humpolecké „Zálesí“, dvěma články v posledních číslech ukázal, že je možno dělat na poli toponomastiky velmi užitečnou práci i bez zvláštní odbornosti historické nebo jazykovědné. Na příklad sbíráním pomístních jmen a lidových výkladů k nim se pojících. Jde tu často ovšem jen o etymologické pověsti, ale zhusta je v nich uchována vzpomínka na skutečný vznik jména. *L. Kopáč* sesbíral jména studánek na Humpolecku (XXI, 1940, 73). Studánky se jmenují podle polohy (U pařízku, U zrytý, Křížná, Pod Dubnou), podle osob (Haštalská prý podle želivského opata Haštala, Lochova podle sedláka Locha, Noskova, Vítkova), podle vlastností (Bezedná, Perlavka, Bředový pramen s vodou léčící vředy), podle náhodných událostí (Křtitelnice podle nouzového křtu). *M. Čechová* (XXI, 91) vykládá některá pomístní jména v Dušejově (nejjižnější obci humpoleckého okresu), hlavně taková, která vznikla ze jmen bývalých majetníků nebo usedlíků. Tak se podle knoflikáře jmenuje *Čamrda,* podle sedláka Melouna *Melouniště,* podle sedláka Hrácha *Hrachovec; Zámeček* má své jméno podle vychloubačných slov stavebníkových. Starší jméno *Špilberk* bychom však nevykládali jako nápodobu pojmenování brněnského; toto slovo, o němž jsme psali XXI, 169, bylo v středověku dosti rozšířeno.

*

*Jazyk obrozenský* se liší od jazyka dnešního nejen slovníkem, ale i v skladbě, slohu a duchu jazyka, takže na nás působí dojmem jakési cizoty. Příčina je hlavně v tom, že obrozenci vypěstili svůj sloh i jazykové cítění na *němčině* a *latině* (odtud smysl pro obřadné vyjadřování, umné periody, záliba ve složených slovech, kladení slovesa na konec), kdežto od konce XIX. stol. působí silně *franština* (srovnej sloh Palackého a F. X. Šaldy). Vedle toho působí i rozdíly sociologické: starší spisovatelé byli profesory a kněžími, zvyklými slohu důstojně rozšafnému; i pozdější politický řečník a žurnalista káže; až počátkem XX. stol. novinář nepromlouvá už k národu, ale hovoří se čtenářem. V. Jirát, Literární noviny 1939, 171.

# DROBNOSTI.

LIDOVÉ VÝRAZY. Pan dr. M. Remeš z Olomouce nám poslal tyto výklady slov.

*Maglaj.* Byl u mne jeden pan profesor z Prahy, tamní rodák, a za řeči povídá: „To ti byl z toho maglaj“. Na otázku, odkud to rčení má, odpověděl: „Říká se to tak.“ (Příruční slovník dokládá toto slovo s významem „pranice, rvačka“ z Poláčka: Viktorka v každém čase s nimi [letenskými leadry] sehraje maglaj).

Mladší generaci není asi známo, jakého původu je toto rčení. Když měla býti obsazena r. 1878 Bosna a Hercegovina, soudily rakouské vo-

jenské kruhy, že se okupace provede snadno. Generál Filipovič se prý vyslovil, že zemi obsadí s vojenskou hudbou a škadronou husarů. Ale hned na začátku utrpělo rakouské vojsko porážky: u Doboje (na severozápad od Sarajeva; brněnský pěší pluk č. 8) a u *Maglaje* (uprostřed mezi Sarajevem a Bos. Brodem), kde byli husaři vlákáni do soutěsky a mnoho jich bylo pobito.

*Šlus na Brno* se říká často na Moravě, má-li se označiti definitivní konec. Toto rčení je z doby malé loterie, kdy se sázelo na Prahu, Vídeň, Linec, Brno. Když už nebyly přijímány záznamy čísel pro Brno, řeklo se „šlus na Brno".

*Příborské nadávky.* V mém rodišti, Příboře, nadávali jsme si jako kluci: Ty pajtašu! Ty canibale! Ty banišu! Gyzde! — *Pajtaš* je maďarské pajtás, kamarád. O *canibalu* v. NŘ. XXIV, 27. *Baniš* by mohla býti obměna nadávky „baňkarec, baňkart" (Kott V, 942) s příponou *-iš,* vyskytující se na př. v slovech „chudiš", hubené dítě, „vytáhliš", člověk hubený a vysoký, „holiš", holohlávek atd. — *Gyzd* je polské *gizd,* špinavý člověk; v češtině patří k tomu slova „hyzditi, ohyzda".

ZKRATKY INICIÁLOVÉ*) (K. J.). Stručné poučení o tom, jak psáti zkratky, čte se na str. VI a XXXVI Pravidel českého pravopisu. Z příkladů, jež jsou tam zaznamenány, je vidět, že se zkratkami iniciálovými stručně naznačují slova nebo slovní výrazy, které jsou jmény vlastními (znamenají obyčejně časopisy nebo spolky: ČČH. = Český časopis historický, ÚMŠ. = Ústřední matice školská) a někdy i výrazy obecnými (jsou to zvláště tituly, na př. MUC. = medicinae universae candidatus). Při tom se řídíme těmito pravidly: Vezmeme-li z jednoho slova pro zkrácení označení dvě písmena, píše se první z nich velké a druhé malé (PhDr.). Zkratku Dr. ve větné spojitosti píšeme zpravidla i s prvním písmenem malým: dr.**) Tečka se píše obyčejně jen na konci zkráceniny. Pravidla sice dopouštějí psaní dvojí, Č. Č. H. i ČČH., ale způsob psáti tečky i uvnitř zkratky je na ústupu, protože se neshoduje s úsporným charakterem zkratky.

Těmto prostým předpisům odporuje často praxe autorů i korektorů. Ani zkratky, jichž užívají úřady, nebývají s nimi ve shodě. Nejednotnost v užívání úředních zkratek můžeme ukázat na názvu ministerstva školství a národní osvěty, jehož zkrácené znění můžeme číst v několika variacích: MŠO., MŠNO., MŠaNO., MŠANO., Mšano, mšano. Nejvhodnější je zajisté označení MŠNO., poněvadž jsou v něm obsaženy složky celého výrazu. Spojku „a" vkládat do zhuštěné zkratky je jistě zbytečné,

---

*) Jsou zde míněny takové zkratky, v kterých je slovo zkráceno začátečním písmenem (M. = mistr)nebo písmeny dvěma, z nichž jedno je začáteční (Dr. = doktor).

**) Pro stavovské označení *inženýr* je zkratka ing. s malým písmenem, pod. jako prof. = profesor.

poněvadž sama nemá samostatného významu. Ani předložky obyčejně nepojímáme do zkratek (ČMF. = Časopis pro moderní filologii).

Druhem písmen odporují pravopisným zvyklostem na př. zkratky Sč (= Studentský časopis) a dp (= družstevní práce). Zkratka vyjádřená samými malými písmeny se hodí z typografických důvodů snad na obálku knihy, na plakát a p., ne však do textu.

Na konci zkratky psáváme tečku. Je však i usus, psát zkratky bez tečky (tak u Fr. Oberpfalcra v pojednání Úspornost v řeči (NŘ. XI, 57 n.) a v spise Jazykozpyt 319; viz i zkratku PSJČ v Příručním slovníku jazyka českého.*)

Pro některé názvy se ustálily zkratky jiného způsobu. Nejsou-li v rozporu s pravopisnými pravidly, není důvodu, proč by se jich nemohlo užívat. Tak název Sbírka zákonů a nařízení se zkracuje běžně Sb. z. a n.

Zkratky slov, jež zůstávají jmény obecnými, píšeme ovšem s písmenem malým (br. = bratr, s. = sestra). Zkratky obecných jmen se samohláskou na konci jsme zvyklí psát bez tečky: pí (= paní), fa (= firma), Cie (= compagnie, obchodní společnost; zde s velkým písmenem, je to zkratka cizí).

Podobnými zásadami jako při zkratkách výše uvedených, totiž substantivních, řídíme se i při zkratkách adjektivních; píšeme je ovšem s malým začátečním písmenem, na př. č. = český (není-li zkratka č. dosti zřetelná, tedy čes.). Složené adj. římskokatolický zkrátíme řk. (je to stručnější než řkat. a správnější než ř.-k.), jméno českobratrský se zkracuje čbr.**)

Zkratky výrazů příslovečných a jiných se píší obdobně: atd. (= a tak dále), atp. (= a tak podobně), etc. (= et cetera). Jsou zde však hojné i případy takové, že se tečka píše za každým písmenem: t. j. (= to jest), t. r. (= tohoto roku). Velkými písmeny jsme zvyklí psát značky v dopisech: P. T. (= pleno titulo, plným titulem), N. B. (= nota bene), P. S. (= post scriptum, dovětek) a p.

*M. Wajs.*

---

*) Zpravidla se však tečkou odlišují ve smyslu Pravidel z k r a t k y od z n a č e k. Totéž písmeno nebo táž skupina písmen může být někdy zkratkou celého výrazu a v souvislém textu se čte tak, jako by celý výraz byl úplně vypsán (na př. R. = Růžena, Rudolf a p., EP. = Elektrické podniky atd.), jindy a na jiném místě však může být značkou (t. j. nikoli zkrácením názvu, nýbrž symbolickým označením pojmu, věci, výrobku) a čte se tak, jak je napsána (na př. R = značka *odporu* ve fysice, EP = značka výrobků z EP. atd.). Tento dvojí význam takových zkrácených označení se velmi vhodně a výhodně rozlišuje tečkou a doporučuje se (i přes návrh K. E. v NŘ. 19, 1935, 157) zachovávat jej co možná také při zkratkách a značkách iniciálových.

**) Následuje-li po začáteční souhlásce opět souhláska, pojmeme do zkratky zpravidla souhlásky obě, bratr - br., pod. jako František - Fr. Kdybychom užili jen prvního písmene, byla by zkratka často nevýrazná.

---

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.